

Н. В. Собецька

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРУ

Анотація. У статті розглядається модель гендерного спілкування для встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать його стратегія, стиль, тональність комунікативних статусів учасників спілкування.

Ключові слова: чоловіче й жіноче спілкування, лінгвогендерологічна проблематика, гендер, лінгвістика.

Постановка проблеми. Сучасна українська лінгвістика не зовсім чітко й розширено відповідає на питання хто, кому, як, коли, у якій формі і з яким ефектом говорить про світ. Останнє десятиліття у мовознавчій науці означене переходом від лінгвістики «іманентної» структурної до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови в тісному зв'язку з людиною, її мисленням та духовно-практичною діяльністю. Проте слід зазначити що не завжди приділяється належна увага вивченню різноманітних дискурсивних практик у їх людському вимірі.

Актуальність висвітлюваної проблеми зауважив Ю.М. Караулов такими словами: «Сучасна лінгвістична парадигма (історична, соціальна, системно-структурна, психологічна) залишається все ж таки нелюдською, позбавленою присутності живої людської духовності; вона [парадигма] позначена неспівмірністю між науковими цінностями, що сповідуються, цілями, технічними прийомами, а часто і самими продуктами дослідницької діяльності – і масштабами індивідуально – особистісного, суб'єктивного людського начала. Вигнання людського з її меж – природна плата лінгвістики за її прагнення бути максимально об'єктивною» [3, с. 152]. Таке вигнання – природна передумова антидуховності наукового дослідження, що приховує небезпеку кризи науки та й зрештою робить лінгвістику далекою від тих динамічних соціокультурних процесів, а отже, й нецікавою для системи гуманітарних знань і для соціуму в цілому, коли рядовий учасник соціуму не має уявлення, як його мова репрезентує його ж глибинну людську сутність, тобто яким він є у спілкуванні, та й у мові взагалі.

Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує в ракурсі **міждисциплінарної взаємодії** із психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетична оптика бачення того, що відбулося і відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом. І головне в цьому баченні – людина як найвища цінність і свобода як модус її існування.

Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна приналежність, вік, стать, професія, освіта та ін., це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів. Іншими словами, така мовна особистість постає об'єктом вивчення соціолінгвістики, яка, за словами Клода Ажежа, вивчає «тотожне» не просто «в собі», а в образі тисячі облич «іншого» [1, с. 218].

На теренах сучасної лінгвістичної прагматики особливо посилюється інтерес до гендерних параметрів особистості. На думку вчених, цей інтерес був викликаний як зміною наукової парадигми, так і соціальними змінами. Адже лінгвокультурологічні дослідження останніх років демонструють, що вітчизняну лінгвістику саме поняття *гендер, реляція «жінка-чоловік»* та їх позиції цікавлять у плані більш широкого дослідження ментальності й етнокультурної специфіки.

Аналіз досліджень. Отож соціолінгвістичними перемінними прийнято вважати гендерні відмінності в мові. Як результат сьогодні можна говорити також про гендерний бум на терені Східної Європи. Біологічна парадигма «природного» розуміння суті й ролі гендерних відмінностей дістала розвитку в роботах видатних філософів, мислителів, науковців Платона, Арістотеля, Ж. Бодена, Р. Філмера, Т. Гобса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Русо, Ф. Гегеля, З. Фрейда. Формування альтернативної парадигми у суспільно-політичній думці демонструють феміністичні та гендерні дослідження зарубіжних авторів: Дж. Батлер, М. Богачевської-Хомяк, В. Брайсона, С. д'Бовуар, А. Графф, А. Девіс, І.С. Кона, Ю. Кристєвої, Р. Колінза, К. Мілет, Дж. С. Міля, Дж. Мітчелл, Дж.Л. Томпсона, С. Фарелла та ін.

Не можна не сказати про досягнення українського феміністського літературознавства (монографії Тамари Гундорової, Віри Агеєвої, збірники «Гендер і культура»). Жінка як бібліографія праць із проблеми гендеру в лінгвістиці нараховує не один десяток праць, тому й може скластися враження вторинності обраної нами проблеми. Але чи можемо ми сказати, виходячи з постулату про глибоке вкорінення гендерної проблематики в специфіку кожної лінгвокультурної спільноти, що українська мова і українська мовна особистість вивчені в ракурсі статево-рольових характеристик? Ні. Саме поняття гендер у свідомості більшості спеціалістів досить розмите, бо асоціюється з фемінізмом із супровідним негативно оцінним шлейфом, жінками – звісно, із супровідним іронічним шлейфом.

І саме тому **метою** нашого наукового пошуку є вивчення гендерного аспекту спілкування для встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність соціостатевих й комунікативних статусів учасників спілкування.

Адже гендер – це соціальна стать, на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Гендерні відносини є важливим аспектом соціальної організації. Вони особливим чином виражають її системні характеристики і структурують відносини між мовцями суб'єктами. Основні теоретико-методологічні положення гендерного концепту засновані на чотирьох взаємопов'язаних компонентах: це культурні символи; нормативні твердження, що задають напрямки для можливих інтерпретацій цих символів і виражаються в релігійних, наукових, правових і політичних доктринах; соціальні інститути та організації; а також самоідентифікація особистості. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, накладаючи відбиток на поведінку, в тому числі і мовленнєві особистості, і на процеси її мовної соціалізації. За словами А.В. Кириліної, «гендерний фактор, який враховує природну стать людини і її соціальні «наслідки», є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму» [5, с. 120].

Отже, лінгвістичний інструментарій гендерної проблематики постає у двох ракурсах, які умовно, враховуючи нестабільність й невичерпність понять, можна кваліфікувати таким чином:

1) мова – це інструмент пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання, з відповідним відгалуженням – лінгвістична гендерологія;

2) гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію – гендерна лінгвістика.

Той фактор, що гендерні, в т.ч. лінгвістичні, дослідження проводяться жінками, зумовлюється не тільки й не стільки прагненням «своєю мовою про себе свідчити»: жіноча мова виокремлюється тому, що існує чоловіча і навпаки; попри те, що різностатеві особи живуть у різних світах і різних мовах, вони на загал приречені бути разом і у своєму земному існуванні, і в парадигмі та практиці лінгвістичного пізнання. Фемінна репрезентативність дослідників проблеми «гендер і лінгвістика» – це частковий вияв своєрідної соціопсихологічної потреби жіночої кооперації (аж ніяк не спрямованої проти чоловіків), прагнення окреслити специфічність гендерно окреслених мовних світів і пізнання таки маскулінного світу, у якому вони живуть. З іншого боку, хто як не жінки-лінгвісти здатні адекватно описати сценарії мовної поведінки своєї спільноти зсередини, відповідно – чоловіки теж вправі здійснити такого ґатунку адекватний аналіз свого мовного середовища.

Звернення до лексикографічних джерел, соціально і культурно значимих словників як основи історичної пам'яті нації значиме у вивченні гендеру і відповідне традиціям лінгвістичних досліджень. Істотним є підхід до маскуліності і фемінності – розподіл соціальних ролей чоловіків і жінок – як до одного з фундаментальних і універсальних факторів, які впливають на специфіку картини світу в українській культурі, фіксують гендерні асиметрії, а також визначають успіх або невдачу міжкультурної комунікації. Академічний словник української мови, хронологічно попередні видання – джерело вивчення номінацій чоловіків жінок за професійною ознакою, статево-рольовими характеристиками, категоріальною роллю соціального статусу категорії роду. Повні лексикографічні зібрання фразеологічних одиниць, паремій, прислів'їв, приказок, крилатих слів і висловів української мови повинні бути охоплені гендерною оптикою бачення із урахуванням хронологічних параметрів зафіксованого лексико-фразеологічного масиву. У фокус цієї оптики, звісно, потрапляє дефініція, словникова стаття з вказівками типу про чоловіка, жінку, жінкам забороняється нормами етикету, які можуть скореговані і доповнені відповідно до широкого тла гендерного аналізу мови. Українські гендерні стереотипи лінгвокультурної репрезентації чоловіка і жінки широко застосовані в текстах українського фольклору є неабияким джерелом для подальшого аналізу та нових досліджень, значний інтерес становить гендерна концептосфера українського анекдоту тощо.

Неабияку роль відіграють соціопсихологічні рецепції фемінного характеру української ментальності (українська ексективність, яка корелює з репродуктивно-відновлювальним, імітативним, а не творчим началом, виявляє себе через виконавську, обслуговувальну активність і залежна від зовнішнього стимулювання і нарешті формує сакралізований образ жінки – матері, гіпертрофію якого у свідомості українського чоловіка фіксує поетичний пасаж любов до материнства переросла всі видимі межі / і стала ознакою стилю). Яким чином вказана психокультурна домінанта детермінує міжкультурну комунікацію Україна-Росія з її все-таки іншою «жіночністю» та комунікацію українського етносу з близьким і дальнім зарубіжжям, зумовлену у т. ч. міграційними процесами?

Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої оптики бачення, які інтегрують універсальні і національно специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної і комунікативної діяльності обох статей, а також визначені статтю особливості мовної діяльності і мовної поведінки.

Власне соціолінгвістичний аспект спрямований на дослідження дискурсивної діяльності обох статей в її усному та писемному виявах. Попри хрестоматійне положення про те, що в різних суспільствах люди говорять по-різному, і що ці відмінності, глибокі і системні, відображають різні культурні цінності, комунікативна лінгвістика в Україні розвивається дуже мляво. Не досліджені мова українського міста і села, різножанрові комунікативні стратегії, відсутня хрестоматія усної української мови. Чи дає сучасна лінгвістика відповідь на питання про стереотипи мовної поведінки українців? Відсутність тривкої наукової традиції такого плану в україністиці значно утруднює власне гендерні дослідження, які мусять спиратися на дослідження комунікативних стратегій, але акцентувати гендерний вимір проблематики, яка відкриває нову наукову парадигму порівняно з парадигмою дослідження мовної діяльності як такої. Проте сподіваємось, що активізація таких досліджень у ракурсі гендерної проблематики дозволить надолужити значне відставання української комунікативної лінгвістики від європейської і світової. Що зупиняє дослідника? Російськомовність українських міст, суржикомовність багатьох представників українського соціуму? Але ж функціонує українська мова в офіційній і неофіційній, публічній і приватній комунікації, звучить вона і в телерадіоэфірі, у спонтанній комунікативній стихії міста і села, в політичному, професійному і сімейному спілкуванні, але конкретика живого (не друкованого) українського слова, на жаль, відлякує багатьох україністів. Тому на перший план можна поставити нагальну необхідність аналізу гендерно маркованих характерологічних особливостей усної мови. Адже особливості мови, її виражальні засоби в цілому і виражальні засоби для концепту статі і пов'язаних із ним семантичних сфер надзвичайно важливі. На україномовному матеріалі мусять бути верифіковані твердження про релевантність/нерелевантність статі у царині фонетичних, лексичних, граматичних особливостей усного дискурсу, відмінних асоціативних полів, співвіднесених з різними фрагментами картини світу у жіночій і чоловічій мові та ін.

Процес представлення гендерних образів молоді у друкованих засобах масової комунікації має свої семантико-стилістичні особливості. В основу їх розуміння закладається філософська ідея бінарності людського буття. Принцип бінарності у пресових матеріалах розкривається через аналіз сутнісних характеристик опозиційних понять «чоловік – жінка».

Для розкриття природи й характеру гендерних понять, їх суті та комунікативного змісту застосовується семантико-асоціативний метод аналізу заголовків публікацій гендерного спрямування. За допомогою концептуального аналізу досліджується мовний код основних гендерних концептів: «жінка», «чоловік», «дівчина», «хлопець» та похідних від них слів і словосполучень.

Чекає на своє гендерне осмислення типологія мовленнєвих актів та жанрів, як-от прохання, наказ, погроза, привітання, вдячність, співчуття, комплімент, вибачення, жарт, анекдот, флірт, тост та ін. Наприклад, встановлено, що жінкам – носіям німецької мови більше, ніж чоловікам, властиві жарти, спрямовані на себе. У російському мовному середовищі така тенденція була помічена у чоловіків. А яка специфіка мовної поведінки українського чоловіка і жінки за етно- та лінгвоменальними показниками інтравертності українського психотипу як такого? Адже помічено: в нестандартній ситуації українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість розвинула у ньому схильність до самоіронії, дивовижну здатність не сміятися, а посміюватися з самого себе.

До речі, інтравертно-фемінним за своєю природою є український образ світу як сімейно-родинного затишку, малої соціальної групи, поза якою українська людина на загал не схильна виявляти своє еґо, що, на нашу думку, суттєво впливає на комунікативний клімат українського соціуму.

Цікавий спектр гендеру видається для вивчення сучасної політичної комунікації, позначеної на загал у сучасному суспільстві переходом від радянської маскуліної (свої – вороги) форми влади до фемінної, себто

витонченого маніпулювання, коли людина «контролюється» не «зовні», але «зсередини», є запрограмованою внутрішньо не вільною, перебуваючи у власному ілюзорному полі «наче свободи». У царині дослідження української сімейної комунікації слід пам'ятати соціолінгвістичне положення, що саме жінка, берегиня сім'ї, в аспекті суто мовного виховання насамперед впливає на сина, а не дочку, а отже, у психічну структуру інтегрується не тільки мовний код (російська, українська, суржик), а й акумульований у цій мові образ світу, який екстраполюється не тільки на індивідуальне буття чоловічого індивіда, а й на соціальні інститути, моделі поведінки, які мусять розглядатися в ракурсі фемінного характеру української ментальності.

Важливим соціолінгвістичним фактором репрезентації мовної особистості є її професійна приналежність, а тому гендерний аспект мовної діяльності представників різних професій мусить привертати увагу дослідників.

Щодо особливостей особистості й темпераменту, то психологи стверджують, що жінки більшою мірою екстравертні (лат. extra – зовні і verito – повертаю), товариські, активні, емпатичні (співчутливі) й дбайливі, а чоловіки більш автономні, настійливі, авторитарні й інтелектуальні. Жінки, як правило, перевершують чоловіків у всьому, що стосується мови (дівчатка починають раніше говорити, мають багатший словниковий запас, утворюють складніші й різноманітніші речення); вони більше схильні до кохання, прихильніші, емоційніші. Чоловіки ж більш інтернальні, частіше є лідерами; їхня самооцінка залежить від успіхів у сфері предметної діяльності, стабільніша і загалом вища від жіночої [6, с. 220].

Чоловічий стиль спілкування – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю. Жінки вільніше й повніше (зокрема, вербально) висловлюють свої почуття й емоції, у них виникає потреба ділитись із кимось своїми переживаннями; вони також здатні до співпереживання.

Істотно різняться і стилі чоловічого і жіночого спілкування.

У комунікуванні чоловіків найважливішою є інформація, тобто факти, цифри і результати. Жінки, крім інформації, великою мірою зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти.

Чоловіки в комунікації зорієнтовані на соціальні статуси і владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів. Тобто жінки намагаються скоротити дистанцію між собою і партнером у комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

Що ж стосується аспектів спілкування, пов'язаних із мовним кодом, то дослідники лінгвогендерологічних проблем зазначають, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів; жінки віддають перевагу прикметникам і прислівникам.

Отже, зовнішні (ситуація, контекст) і внутрішні (соціальні та психологічні) складові частини спілкування виступають у тісному зв'язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом, її прагматику зокрема.

Об'єктом лінгвістичного опису та моделювання мусить стати й гендерно маркований відеоряд та його вербальна репрезентація в телевізійній, а також друкованій рекламі. Суттєво підкреслити, що вичленування типу гендерно маркованої дискурсивної діяльності як об'єкта аналізу не обмежується приписами і залежить хіба що від широти лінгвістичного бачення проблеми дослідником. Тексти шлюбних оголошень, вітальних листівок, могильних надписів та ін. – усе це мусить потрапляти у поле зору дослідника.

Неабиякий інтерес становить гендерна атрибуція прозових і поетичних текстів, адже за імпліцитними концепціями жіночих і чоловічих текстів стоять стійкі культурні стереотипи, які фіксують відмінності гендерних моделей саморепрезентації, якщо йдеться про поетичний текст, та художньої об'єктивізації реальності – у прозі.

На сучасному етапі, коли активнішими стають демократичні процеси, а світова практика засвідчує появу новітніх гендерних ідеологій, соціостатєва проблематика потребує всебічного наукового осмислення. Особливо слід наголосити на актуальності систематизації й опису гендерних особливостей асоціативної поведінки на матеріалі української мови, що відкриє відповідний вимір мовної свідомості українця, закарбований у ній образ світу. Адже надзвичайно доцільним і важливим видається дослідження і характерологічних мовних засобів, і поведінкових моделей різних статей, і текстів, через які відтворюється не лише закономірний розвиток і стан суспільства, а й факти гендерної нерівності та дисгармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажеж Клод. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки : пер. с фр. Москва : URSS, 2006 . 301 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : підруч. Київ, 2004. 344 с.

3. Желтоногова Т.В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту : автореф. дис. ... к. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.
5. Кириліна А.В. Лінгвістичні гендерні дослідження. *Вітчизняні записки*. 2005. № 2. С. 112–132.
6. Пчелінцева О.Е. Комунікативна поведінка людини: Гендерний аспект. *Гендер: Реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.)*. Київ : Фоліант, 2003. С. 218–222.
7. Сидоренко Н.М., Остапенко Н.Ф. «Гендерний монолог» української «урядової преси». *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2002. Т. 6. С. 61–65.

Н. В. Собецкая. Типические тенденции, стили и стратегии гендерного общения. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается модель гендерного общения для определения специфики и типических тенденций общения, от которого зависят его стратегия, стиль, тональность коммуникативных статусов участников общения.

Ключевые слова: мужское и женское общение, лингвогендерная проблематика, гендер, лингвистика.

N. Sobetska. Typical trends, styles and strategies of gender communication. – Article.

Summary. The article considers the model of gender communication to establish specific and common trends in communication, on which the strategy, style and tone of the communication statuses of dialogue participants depend.

Key words: male and female communication, linguistic-gender problems, gender, linguistics.